

УДК 81'42

Нагай І. Д.,
аспірантка,
Бердянський державний педагогічний університет

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧЕ ПОНЯТТЯ

У сучасних літературно-критичних статтях часто зустрічаються звернення до різних видів рецепцій, втім однозначного, чітко визначеного терміну “художня рецепція” на сьогоднішній день немає, **що і визначає актуальність даної розвідки**. В історії гуманітарних наук проблема сприйняття мистецтва часто вважалася прикладною, а не власне теоретичною. Відтак художньою рецепцією переймалися риторика, мораль, психологія, теорія масової комунікації, які були зацікавлені в результатах впливу мистецтва, а не в осягненні його природи.

Метою статті є з'ясування поняття рецепції та адаптація його до художнього тексту. **Завданням** статті є дослідження впливу різних літературознавчих шкіл на формування поняття “рецепції”, аналіз взаємодії літературного тексту та читача, сприйняття читачем художнього тексту.

Сучасна теорія літератури загострює увагу на тісному взаємозв'язку художніх творів та епохи, національної культури, індивідуальних психологічних особливостей реципієнтів, крізь призму яких здійснюється художнє сприйняття об'єкта (у даному випадку художнього тексту). Отже, художня рецепція зумовлена об'єктивними соціально-історичними передумовами і суб'єктивними особливостями читача. Досвід рецептивних досліджень свідчить, що неправомірно розглядати твір як втілення раз і назавжди даної цінності або одного певного і незмінного сенсу. Твір може кожного разу по-різному, по-новому впливати на аудиторію і в синхронному, і в діахронному зрізі. Кожна людина – унікальна і унікальною, тільки їй притаманною, є її рецепція художнього твору. Реципієнтом є кожна людина, бо рецепція, як зазначає фізіологія, є сприйняття навколишньої дійсності за допомогою чутливих нервових утворень – рецепторів. Звичайно, це визначення не є літературним, але його можна вважати основним, базовим, для визначення поняття “рецепції”.

Спочатку поняття рецепції (від лат. *receptio* – прийом, сприйняття) застосовувалося в галузі природничих наук та означало процес трансформації стимульної енергії (механічної, термічної, електромагнітної, хімічної та ін.) в нервові сигнали, які здійснювались рецепторами. Крім рецепції сенсорної в сучасній науці затвердилося поняття фармакологічної рецепції, що виникала в результаті взаємодії різних хімічних та біологічно активних речовин (медіаторів, гормонів та ін.) з надмолекулярними утвореннями клітин, що приводило до фізіологічних реакцій органів і тканин.

Крім того, термін “рецепція” тісно пов'язаний з дослідженнями у сфері права. Так, рецепція римського права роз'яснюється як відновлення дії (відбір, запозичення, переробка і засвоєння) того нормативного, ідейно-теоретичного змісту права, яке виявилось придатним для регулювання нових відносин більш

високого ступеня суспільного розвитку, основним змістом якого стало використання досвіду минулого в створенні нового права.

Багато праць зарубіжних та вітчизняних філософів були присвячені проблемам рецепції. Скажімо, проблема сприйняття та інтерпретації ідей І. Канта у світовій філософії досі залишається предметом різних наукових дискусій. Поворотний, на перший погляд, рух філософської думки “назад до Канта” приніс глибинне оновлення людського духу, оскільки в його філософії, незаперечно, присутні плідні ідеї, які збагатили сучасну філософію. До них можна віднести, зокрема, думку про те, що людина – вища мета, але не засіб для досягнення будь-яких цілей. З цієї точки зору людське життя – найвища цінність, а істинна моральність заснована на почутті обов'язку, але не вигоди або розрахунку. Важливе значення в умовах глобалізації має і концепція Канта про вічний мир і виключення війни зі сфери міжнародних відносин.

Значний інтерес для осмислення проблеми особливостей рецепції філософії І. Канта в європейській філософії мають праці Ю. Перова, Б. Маркова, Д. Разєєва, Н. Трубецького, Г. Флоровського, Ф. Куклярського, А. Закржевського, Г. Рачинського.

Інтерес до рецепції як до процесу запозичення і адаптації суспільством різноманітних текстів, що виникли в різних культурах і в різні епохи, відбувається на фоні зміщення інтересу від автора і тексту до читача. У цьому контексті твір розглядається не як існуюча сама по собі художня цінність, а як складова системи, в якій він (твір) знаходиться у взаємодії з реципієнтом. Як наслідок – твір починає вивчатися як історично відкрите явище, зміст і цінність якого рухливі, мінливі й надаються до переосмислення.

Під літературною рецепцією зазвичай мається на увазі сприйняття читачем художнього твору. Подібна проблематика здавна входить до історико-літературних досліджень зарубіжних шкіл літературознавства. Рецепція виходить із ідеї, що твір повністю реалізує свій потенціал тільки в процесі зустрічі, контакту літературного тексту з читачем. Засновником цього напрямку прийнято вважати польського філософа і естетика Романа Інґардена, який увів у вжиток поняття “комунікативна невизначеність”, “конкретизація”, “актуалізація”, “естетичний досвід”. Однак найбільш послідовне і розгорнуте вираження принципи рецептивної естетики отримали у працях дослідників, що склали так звану “Констанцьку школу”, що сформувалася у ФРН в 1960-х рр. Основними представниками цієї школи є Ґанс Роберт Яусс, з чия ініціативи в 1963 році була створена дослідницька група “Поетика і герменевтика” при університеті в Констанці, і Вольфганг Ізер. Варто зазначити, що Ґ. Яусс, В. Ізер були представниками неогерменевтичної лінії німецької школи рецептивної естетики.

Дуже важливою датою у вивченні рецепції став квітень 1967 року, коли у своїй лекції в університеті Констанца Ґ. Яусс виклав дослідницьку літературознавчу парадигму “the poetics of reception” та презентував термін “горизонт очікувань”, який позначає сукупність естетичних, соціально-політичних, психологічних та інших уявлень, що визначають відношення автора до суспільства, а також відношення читача до твору [7, 59] Він вважав, що реконструкція “горизонту очікувань”

допомагає відновити історію рецепції даного тексту та вписати його в історичний процес розвитку літератури. Отже, Г. Яусс вважав недоцільним розділяти історію і літературу, історичне і естетичне поняття, а також наголошував на важливості вивчення не тільки необхідної творчої активності особистості при читанні художніх творів, а ще й сучасну для реципієнта ситуацію. Дуже цікавою та такою, що заслуговує уваги, є спроба прихильників так званої “Констанцької школи” моделювати процеси сприйняття художнього твору з опорою на термін “горизонт очікувань”. “Горизонт очікувань” складається з найрізноманітніших установок і вимог, орієнтацій і стратегій, характерних для реально існуючих читачів і їх груп. У світлі сказаного однією з важливих наукових проблем при вивченні художньої рецепції стає питання про міру відповідності – невідповідності “горизонтів очікування” реципієнта (читача, критика) самої сутності словесного мистецтва і його реального стану в даний період.

На відміну від представників неогерменевтичної лінії, прихильники структурно-семіотичної традиції Роланд Барт і Мішель Фуко вважали, що рецепція тексту залежить від рівня читача, його підготовленості до читання та інтерпретації художнього тексту. Нові моделі “комунікації” між автором, що присутній в тексті, самим текстом і читачем були представлені в їх дослідженнях. Новий сучасний підхід до розуміння поняття “рецепції” художнього тексту було зроблено американським літературознавцем Уейном Бутом. Саме він першим ввів поняття “автор, якого мають на увазі” – *implied author* [8, 73]. Теоретики структурно-семіотичної традиції вплинули на те, що не тільки літературні твори, але й культура, суспільство, історія і навіть сама людина стали розглядатися як текст.

Поглибленим вивченням цієї проблеми в 1970-і роки почали займатися американські дослідники, тоді ж з’явилася рецептивна критика, спрямована на вивчення реакції читача. Провідним представником критиків цієї орієнтації є Стенлі Фіш, автор есе “Література в читачі: Афективна стилістика” (1970). Мета американської рецептивної критики – точний опис сприйняття читачем тексту в процесі читання, який послідовно розвивається в часі, тобто фіксація відгуків свідомості читача в акті читання. Рецептивна критика вводить уявлення про літературний твір як про процес, створюваний в акті сприйняття за допомогою читання. Твір отримує своє значення лише в результаті взаємодії друкованого тексту з роботою свідомості читача. На думку С. Фіша, літературний твір може вважатися закінченим тільки після сприйняття його читачем. Він застосовує часовий принцип до розгляду сприйняття читача, при якому значення і форма твору збігаються в часі з читацьким сприйняттям. Він вважає, що відгук читача виникає відповідно до його власного контексту, тобто життєвого досвіду читача, включаючи суму його знань. Сенс твору залежить від вражень тих епізодів з життя читача, які передували моменту читання. Враження – це і є реакція читача. Процес читання С. Фіш зводить до ланцюга осяянь, які виникають після прочитання кожного чергового уривку тексту, що містить в собі якесь судження. Осяяння, моменти інтуїтивного розуміння якихось істин наступають лише в паузах, що виникають у процесі читання [6, 872].

Сьогодні у вітчизняній науці активно освоюється і досліджується теорія і методологія, запропонована прихильниками рецептивної естетики. Це пояснюється тим, що теоретична проблема рецептивної свідомості була об'єктом наукового вивчення та перебувала в центрі уваги літературознавців ще з кінця XIX століття. У розробку названої проблеми значний внесок зробили такі вчені, як В. Асмус, М. Бахтін, О. Білецький, Ю. Боров, Е. Захаров, Б. Корман, А. Потебня, В. Прозоров, В. Халізов, Л. Чернець, А. Штейнгольд, та ін. Вони плідно вивчали комунікативні початки літератури, розглядаючи художні твори як своєрідні “послання”, орієнтовані на чиєсь сприйняття.

Так, сучасний український літературознавець Р. Гром'як поділяє літературну рецепцію на первинну і вторинну. При первинній рецепції читач самостійно сприймає текст, вторинна літературна рецепція супроводжується знайомством з літературною критикою у всіх її жанрах. На думку вченого, “зазначені рівні літературної рецепції формуються з урахуванням горизонту читацького сприйняття кожним поколінням конкретного твору того чи іншого автора в рамках певної соціокультурної ситуації. Наступний рівень літературної рецепції супроводжується переосмисленням, реінтерпретацією створених раніше літературних текстів і повторно проявляється в новій соціокультурній ситуації (сюди ж відносяться і нові публікації, переклади). Первинна рецепція давно створених текстів доповнюється новими літературно-критичними версіями. Комунікативний ряд (автор-адресат, письменник-читач) включає нові компоненти (письменник-критик – нове покоління читачів). Модель П (письменник) – Т (твір) – К (критик) – Ч (читач) трансформується в нову модель П – Т – Кн (критик нового покоління) – Чн (читач нового покоління), яка функціонує в новому структурно-модифікованому соціокультурному контексті” [1, 67].

Характер рецепції художнього твору залежить не тільки від самого художнього тексту, але й великою мірою від особливостей читача-реципієнта. Згідно з деякими теоріями сучасного літературознавства, в рецептивній діяльності виділяються дві рівноцінні сторони: читач і автор. Як вважав М. Бахтін, відносини читача і автора можуть бути розглянуті як рівноправний діалог. Вчений був переконаний, що оптимальна рецепція художнього твору передбачає синтез глибокого розуміння авторських намірів і розкриття духовно-творчого досвіду читача [2]. Та на практиці форми рецепції художнього тексту можуть бути самими різноманітними. В. Жирмунський трактує рецепцію як “епізодичне ... свідоме запозичення ідей, матеріалів, мотивів, що беруться за зразок, з метою поставити його на службу власним естетичним, етичним, політичним та іншим інтересам” [5, 295]. Але найбільш вірним є визначення рецепції як опанування загальноновизнаної культурної спадщини для її засвоєння. Художній текст тільки в тому випадку буде впливати на читача, коли останній зможе пройти дуже складний шлях від безпосереднього сприйняття тексту, обдумування основної ідеї змісту до його естетичної оцінки. Питання безпосереднього сприйняття художнього тексту є дуже важливим при розгляданні проблеми рецепції.

Особливий інтерес представляє рецепція однієї національної літератури іншою, тобто інонаціональна рецепція літератури. Точкою опори в цьому напрямку

так само, як і рецептивної критики, є читач. Необхідно враховувати професійний підхід читача до літературної рецепції, його знання по відношенню до інонаціонального середовища і спиратися на рецептивні джерела, авторами яких є письменники, поети, літературні критики, названі по праву професійними читачами.

За роки незалежності в Україні були створені сприятливі можливості для поглибленого вивчення та осмислення історії розвитку літератури всіх етносів, і в цьому процесі все більше зростає значення вивчення її в контексті вітчизняної та зарубіжної рецепції.

Осмислення рецепції літератури греків Приазов'я в Україні відбувається через вивчення її найбільш істотних аспектів: процесу перекладу творів грецьких авторів на українську та російську мови; передмов і післямов до цих книг, опублікованих в Україні та Греції; відгуків у пресі професійних читачів (письменників, поетів і літературознавців) на ці публікації; висловлювання зарубіжних учасників міжнародних конференцій, присвячених творчості письменників і поетів Приазов'я; біографічних статей в енциклопедіях; літературознавчих робіт (наукових статей, дисертацій і монографій).

Отже, спираючись на розмірковування раніше згаданих вчених, а також на базове, на нашу думку, визначення поняття “рецепції”, пропонується наступне: художня рецепція – це сприйняття і відтворення на основі сприйнятого (прочитаного, пережитого, побаченого, усвідомленого) власних текстів (думок, ідей, вражень, картин). Дане тлумачення рецепції вимагає розмежування термінів – “рецепція” (форма сприйняття), “інтертекстуальність” (діалог текстів, тому що в кожному тексті можна простежити посилання на попередній), “інтерпретація” (власне трактування раніше створеного).

Значення рецепції для сучасної літератури велике. Кожен автор, створюючи текст, передає читачеві свої думки, ідею, свій сюжет. Зрозуміло, тексти створюються не безглуздо: я пишу, а значить, я або викладаю на папір свої емоції (найбільше підходить до лірики), викликані душевними переживаннями, життєвою ситуацією, спостереженням картин природи, або картинами майстра, читанням книги і т.п.; або створюю епічний сюжет, який також може бути взятий з життя або навіяний іншим твором.

Отже, оперуючи тільки своїми словами, своєю манерою написання та художніми прийомами, ми так чи інакше відтворюємо раніше вже існуюче, те, що сприйнято нами: чи то навколишня дійсність, чи то авторське творіння. З роками наша літературна спадщина “приростає”, і сучасні автори мають перевагу більш широкого вибору “посилань” у порівнянні зі своїми попередниками. Можливо, це явище не завжди належно поціноване, але воно заслуговує на існування і перспективу дослідження.

Література

1. Гром'як Р. Методика реалізації рецептивного підходу до літературних явищ у компаративних студіях / Р. Гром'як // Літературна компаративістика. – К. : Фоліант, 2005. – Вип. I. – С. 64–73.
2. Бахтин М. Естетика словесного творчествa / М. Бахтин. – М., 1986. – С. 310–373.

3. Бореев Ю. Б. Теория художественного восприятия и рецептивная эстетика, методология критики и герменевтика / Ю. Б. Бореев // Художественная рецепция и герменевтика. – М. : Наука, 1985. – С. 3–69.
4. Захаров Е. Литературная критика и проблемы художественного восприятия / Е. Захаров // Проблемы литературного диалога : [сб. науч. тр.]. – Саратов, 2002. – С. 27.
5. Жирмунский В. М. Сравнительное литературоведение / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1979. – 358 с.
6. Рецептивная критика // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин]. – М. : Интелвак, 2001. – С. 872–875.
7. Яусс Х. Р. История литературы как провокатор литературоведения / Х. Р. Яусс ; [пер. с нем. и предисл. Н. Зоркой] // Новое литературное обозрение. – 1995. – № 12. – С. 34–84.
8. Booth W. C. The Rhetoric of Fiction / W. C. Booth. – Chicago : University of Chicago Press, 1983. – 572 p.

Анотація

В статті конкретизується поняття терміну “рецепція”, розглядаються його трактування в різних областях науки; здійснюється спроба адаптації терміну щодо до художньої літератури, досліджується вплив різних літературознавчих шкіл на формування поняття “рецепції”. В статті аналізуються взаємодії літературного тексту та читача, сприйняття читачем художнього тексту.

Ключові слова: рецепція, сприйняття, художній текст, аналіз.

Аннотация

В статье конкретизируется термин “рецепция”, рассматриваются его трактовки в различных научных областях; осуществляется попытка адаптации термина применительно к художественной литературе, исследуется влияние различных литературоведческих школ на формирование понятия “рецепция”. В статье анализируются взаимодействие литературного текста и читателя, восприятие читателем художественного текста.

Ключевые слова: рецепция, восприятие, художественный текст, анализ.

Summary

The article specifies the concept of the term “reception”, examines its interpretation in various fields of science; makes an attempt to adapt the term in reference to fiction, researches the influence of different literary schools on the formation of the concept of “reception”. The paper analyzes the interaction between literary text and the reader, the reader’s perception of a literary text. The interest in the reception as in the process of borrowing and adapting society various texts that have arisen in different cultures and at different times, takes place against the background of displacing the interest from the author and the reader to the text. In this context, the work is examined not as existing artistic value on its own, but as a part of the system in which it (the work) is in interaction with the recipient.

Keywords: art reception, perception, text, analysis.